

АНАЛІЗ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВИХОВАННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті виокремлено критерії, рівні та показники сформованості міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку, розглянуто діагностичні методики виявлення означеної особистісної якості; стан її сформованості у дошкільників на констатувальному та динамічному етапах експериментального дослідження в результаті створених педагогічних умов.

Ключові слова: міжетнічна толерантність, експериментальна робота, критерії, рівні, показники, педагогічні умови, діти старшого дошкільного віку.

Постановка проблеми. Сучасна дошкільна освіта має метою виховання всебічно розвинутої та гармонійної особистості через залучення підростаючих поколінь до етнічної, національної та світової культури, розвиток на цій основі планетарної свідомості, формування готовності й уміння жити у багатонаціональному середовищі. Спілкування та взаємодія з представниками інокультур, обмін соціокультурним досвідом у процесі комунікації стають буденним явищем нашого життя. Їх ефективність безпосередньо залежить від особистісних якостей кожного з учасників діалогу, вміння доходити консенсусу, виявляти доброзичливість, щирість, розуміння. Вагоме місце тут належить й міжетнічній толерантності, феномен якої привертає увагу педагогічної громадськості. Діагностування наявного стану міжетнічної толерантності з наймолодшого віку, стане допоміжним механізмом забезпечення ефективності процесу виховання означеної якості, зокрема у дітей – вихованців дошкільних закладів. Безперечно, експериментальне дослідження особистісних якостей є складним процесом у теоретичному та прикладному аспектах, проте його комплексний характер дозволяє переконатись у ефективності педагогічного впливу, спостерігаючи за динамікою досліджуваного феномена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні психолого-педагогічні дослідження засвідчують зростання інтересу науковців до виховання толерантної особистості з раннього дитинства. Зокрема, природу толерантності вивчають вітчизняні та зарубіжні дослідники О. Грива, В. Лекторський, Г. Солдатова, Л. Шайгерова. Більш ґрунтовне вивчення міжетнічної толерантності як особистісного феномена знаходимо у працях В. Євтуха, В. Кукушина, Д. Єфімової, Ю. Макарова. Підґрунтям для виокремлення критеріїв і рівнів міжетнічної толерантності для нас слугували дослідження В. Бойченко, О. Гриви, О. Гордійчук, О. Подівілової, С. Кортоузової. Прикладний аспект виховання якостей морального спрямування у дітей дошкільного віку досліджують Л. Кононко, К. Крутій, Т. Поніманська.

Мета статті – проаналізувати хід експериментальної роботи з виховання міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку, обґрунтувати критерії, показники та рівні сформованості окресленої якості, переконатися у ефективності створених педагогічних умов на основі порівняння експериментальних даних.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, розглянемо зміст концепту толерантність. У Декларації принципів толерантності одним з її визначень є наступне: "активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини; поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості" [2; 9]. В. Лекторський, досліджуючи природу толерантності та розглядаючи різні форми її виявлення, зупиняється на сприйнятті цієї якості, як розширення власного досвіду і критичний діалог, тобто активна позиція особистості, що допускає плюралізм думок і світобачень, утверджує власну систему цінностей крізь призму інших, поважає етнокультурний спадок свій та інших, взаємодіє з носіями протилежних поглядів задля розширення життєвого досвіду [7]. Схожої позиції дотримується О. Грива, котра також трактує толерантність як активну позицію, що критично підтримує іншу даність, одночасно збагачуючи власний досвід [1; 21]. З точки зору психологів Г. Солдатової, Л. Шайгерової, міжетнічна толерантність, це – здатність людини налагоджувати позитивні взаємини з іншими та світом у цілому, формувати власний позитивний образ. Значущими особистісними складовими толерантності дослідниці вважають оптимальний рівень емпатійності, гнучкості, комунікабельності [8; 46]. В. Кукушин вважає доцільним розглядати міжетнічну толерантність, як сприйняття інших такими, якими вони є, поряд з готовністю взаємодіяти з ними; ґрунтується на повазі, доброзичливості, людинолюбстві

та виявляється у вчинках, перебуває у тісному зв'язку з етнічною ідентичністю [6; 52 – 53]. Відтак, розуміємо це, як знання і про свій власний етнос (культуру спадщину, звичаї, традиції, особливості менталітету), і про інші етноси та національності, так звані полікультурні знання. З цього слідує, що вагоме значення у реалізації міжетнічної взаємодії та розвитку міжетнічної толерантності як особистісної якості має етнічна ідентичність особи та її етнокультурна компетентність. Як зазначає М. Шульга, носій етнічних рис та якостей зветься етнофором; "завдяки прилученню до мови, різних проявів етнічної культури, до норм поведінки та оцінки навколишнього світу, а також до самої себе, особа набуває етнічних якостей, стає їх носієм" [10; 79]. Беручи до уваги окреслене твердження, кожна людина є етнофором, який взаємодіє з іншими етнофорами, реалізуючи міжетнічний діалог, виявляючи міжетнічну толерантність чи інтолерантність.

Чітке термінологічне визначення досліджуваного феномена знаходимо у глосарії В. Євтуха: "міжетнічна толерантність (від лат. *tolerare* – терпіти) – терпиме ставлення представників однієї етнічної спільноти до представників іншої спільноти, відмінних культурницьких традицій, готовність до позитивної взаємодії з носіями різноманітних етнічностей" [3]. Підсумовуючи окреслені вище трактування досліджуваного феномена, *міжетнічну толерантність розуміємо як особливу форму особистісного ставлення, яке передбачає розуміння і сприйняття іншої культури, позитивне ставлення до відмінностей, виявляється у доброзичливому ставленні до представників інокультур, бажанні взаємодіяти з ними на основі конструктивного діалогу*. Звичайно, це визначення не претендує на однозначне, враховуючи, що пошуки оптимізації та уточнення його змістового навантаження у психолого-педагогічній (та інших науках) досі тривають.

У процесі науково-дослідної роботи нашими орієнтирами слугували наступні уявлення про експериментальну діяльність: "експеримент – метод наукового пізнання, що допомагає у цілеспрямованому вивченні будь-якого явища дійсності в контрольних та керованих групах" (Т. Клименко) [5]. Н. Шевандрін визначає експеримент як активне втручання дослідника у діяльність об'єкта експерименту з метою створення умов, в яких виявляється який-небудь психологічний факт [9; 83]. Етапи педагогічного дослідження були наступними: визначити план і розробити програму проведення експериментальної роботи, а саме компоненти, показники, рівні міжетнічної толерантності; розробити та впровадити діагностичну програму визначення рівня міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку; експериментально довести ефективність блоків методики та педагогічних умов виховання міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку, впроваджених у навчально-виховний процес ДНЗ; дослідити ефективність апробованої методики та проведеної роботи загалом.

Дослідно-експериментальна робота проводилась з дітьми старшого дошкільного віку на базі дошкільних навчальних закладів № 19, № 22 м. Івано-Франківська та № 355 Солом'янського району м. Києва та охоплювала 12 педагогів та 186 вихованців старшого дошкільного віку. Констатувальний етап роботи передбачав вивчення процесу виховання міжетнічної толерантності та визначення її рівня з допомогою діагностичних методик. Сутність психологічної діагностики у загальному значенні полягає у вимірюванні відмінностей між індивідами чи індивідуальними реакціями у різних умовах. Об'єктами педагогічної психодіагностики слугують усі дійові особи навчально-виховного процесу: педагог, вихованці, педагогічні засоби, дієвість форм, використаних у освітньому процесі (Н. Шевандрін) [9; 81 – 82]. Враховуючи полікомпонентний характер міжетнічної толерантності та відсутність єдиної методики визначення її рівня, використовували діагностичні методики, спрямовані на вияв особистісних якостей дитини (вже існуючі, а також модифіковані нами для дітей старшого дошкільного віку): "Знання національного костюма", "Сюжетні картинки" (когнітивний компонент); "Виявлення емоційного стану людей, зображених на картинках", "Впізнай настрій" (емоційно-ціннісний компонент); "Сестрички", "Рукавичка", "Пригости цукеркою" (діяльнісний компонент).

З метою вимірювання та діагностування міжетнічної толерантності визначено критеріально-рівневу шкалу оцінки міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку. С. Карпенчук визначає критерій як "...мірило, ознаку, на основі якої здійснюється оцінка якої-небудь якості. Критерії оцінки виховання – ознаки, на основі яких можна зробити висновок про рівні вихованості людини, оцінити результати виховного впливу" [4; 275]. Отож, критерій – обов'язковий структурний елемент будь-якого правильно організованого педагогічного дослідження (табл. 1).

Детальна характеристика рівнів міжетнічної толерантності розроблялась нами з урахуванням окремих показників, стійкості та достатності їх вияву, а також з узагальненими характеристиками рівнів, запропонованих у діагностичній літературі та авторських методиках (див. табл. 2)

Діагностування рівнів міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку проводилось за кожним із компонентів – когнітивним, емоційно-ціннісним, діяльнісним (див. рис. 1).

Використані діагностичні методики дали змогу виявити загальний рівень міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку: серед дошкільників переважає середній рівень міжетнічної толерантності (135; 72,58%), у меншості перебувають вихованці з низьким рівнем досліджуваної якості (48; 25,81%), високий рівень міжетнічної якості був виявлений лише у трьох дітей

(1,61 %) з усіх дошкільних груп, що брали участь у експерименті. Отримані дані спонукали нас до створення специфічних педагогічних умов, які дозволять очікувати зростання кількості дітей з високим та середнім рівнями сформованості міжетнічної толерантності.

Таблиця 1

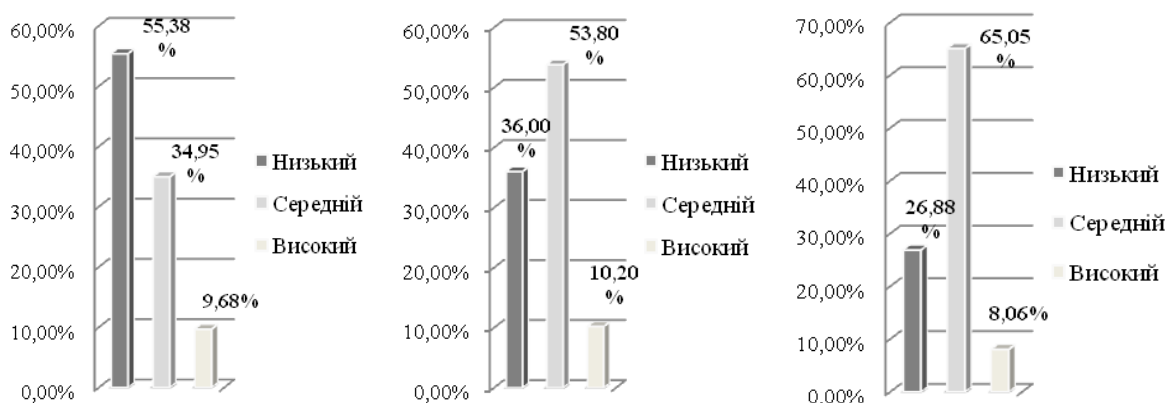
Критерії та рівні оцінки міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку

Компоненти міжетнічної толерантності	Рівні	Критерії
Когнітивний компонент	Низький	Володіє низьким обсягом фактичних уявлень про цінності міжетнічної толерантності, не розрізняє межі толерантності/ інтолерантності.
	Середній	Знання норм міжетнічної толерантності носять розрізнений характер, моральні орієнтири знаходяться на етапі формування.
	Високий	Чітко простежується спрямованість особистості на формування у себе певних особистісних якостей, необхідних для життя у полікультурному суспільстві, сформовані міцні уявлення про норми міжетнічної толерантності.
Емоційно-ціннісний компонент	Низький	Відсутня стриманість, самовладання, терпіння, негативне ставлення до відмінностей інших людей.
	Середній	Ситуативний вияв самовладання, емпатії, стриманості, залежно від зовнішніх обставин, ситуаційно-емоційне ставлення до інших людей.
	Високий	Стійкий вияв толерантного ставлення до інших людей, високий рівень емпатії, низький рівень тривожності, емоційно-стійке ставлення до інших людей.
Діяльнісний компонент	Низький	Відсутня гнучкість у взаємодії з іншими, толерантність носить вибірко-ковий характер і залежить від обставин та індивіда, з яким відбувається взаємодія, може виникнути конфлікт, низький рівень рефлексії.
	Середній	Визнає толерантну поведінку з боку інших, однак власну міжетнічну толерантність виявляє вибірково, рефлексія знаходиться на початковому етапі розвитку.
	Високий	Самостійно виявляє міжетнічну толерантність, стримано ставиться до поглядів іншого, виявляє високий рівень рефлексії.

Таблиця 2

Рівні та показники міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку

Рівні	Показники
Високий (26-34 балів)	Володіє чіткими знаннями про суспільні норми і правила поведінки; чітко виражений пізнавальний інтерес. Має установку на формування конкретних якостей, необхідних для життя у полікультурному суспільстві, сформовані фактичні уявлення про норми міжетнічної толерантності. Прослідковується чіткий вияв толерантного ставлення до інших людей (дітей), низький рівень тривожності, агресивності. Високий рівень емпатії. Самостійно виявляє міжособистісну толерантність, стриманість до протилежних думок. На достатньому рівні знаходиться рефлексія. Демонструє емоційно стійке позитивне ставлення до інших людей.
Середній (14 – 25 балів)	Володіє неповними знаннями про суспільні норми і правила поведінки. Знання норм міжетнічної толерантності носять розрізнений характер, орієнтири знаходяться на етапі формування. Ситуативно виявляє самовладання, емпатію, стриманість, залежно від зовнішніх чинників. Визнає толерантну поведінку зі сторони інших людей, однак власну толерантність виявляє вибірково. Ситуативно-емоційне ставлення до відмінностей інших людей залежить від зовнішніх обставин.
Низький (13 балів і менше)	Володіє вибілковими знаннями щодо суспільних норм і правил поведінки, інтерес до пізнання відсутній. Володіє низьким обсягом фактичних уявлень про цінності міжетнічної толерантності, не вирізняє межі толерантної / інтолерантної поведінки. Відсутні стриманість, самовладання, толерантність носить вибірко-ковий характер, виявляється в конкретній ситуації щодо окремого індивіда. За певних обставин може виникнути конфлікт, відсутня гнучкість. Наявне негативне ставлення до відмінностей інших людей.

Рис. 1. Стан сформованості когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів міжетнічної толерантності (зліва-направо) на констатувальному етапі експерименту

Зокрема, такими педагогічними умовами були наступні:

1) педагогічна співпраця дошкільного навчального закладу та сім'ї у формуванні міжетнічної толерантності дітей (шляхом психолого-педагогічного діагностування батьків, налагодження методичної роботи вихователів з батьками, організації спільної діяльності батьків та дітей) ;

2) гуманізація та гуманітаризація дошкільної освіти (зокрема застосування особистісно зорієнтованих технологій);

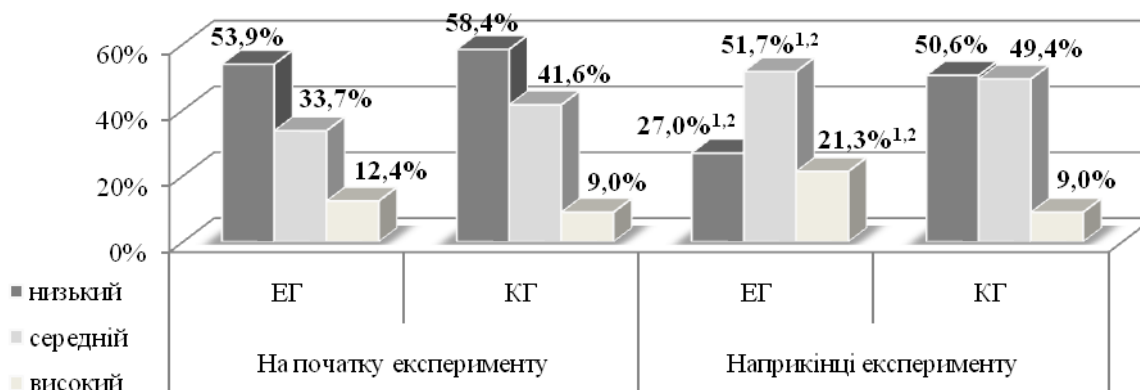
3) впровадження інноваційних педагогічних технологій (мультимедіа презентацій та елементів інтерактивного навчання);

4) оновлення змісту виховання старших дошкільників засобами етнокультури (а саме, використання усної народної творчості, казок та народних ігор);

5) проектування впливу культурно-освітнього середовища дошкільного навчального закладу (збагачення предметно-розвивального середовища дошкільних закладів матеріалами полікультурного змісту).

Надалі усі діти старшого дошкільного віку були віднесені до контрольної (97 дітей) та експериментальної групи (89 вихованців). Попри те, що у експериментальних групах були створені окреслені вище педагогічні умови, ефективність яких ми перевіряли експериментальним шляхом, у контрольних групах дошкільників було запроваджено низку занять, насичених моральним, полікультурним та народознавчим змістом задля підвищення рівня міжетнічної толерантності. Тематика занять була наступною: "Подорож країнами", "Я та люди навколо мене", "Кого я шаную", "Чи вмієш ти пробачати", "Я – маленька людина", "Кожний приваблює по-своєму", "Національні символи", "Мандрівка Україною", "Свою мову знай, інші – поважай" та ін.

Контрольний зріз наприкінці формування етапу роботи, який було проведено за ідентичними діагностичними методиками що й на констатувальному етапі експерименту, ілюструє якісні та кількісні зміни у показниках за кожним із компонентів міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку (див. рис. 2, 3, 4).

Рис. 2. Порівняльний графік когнітивного компонента міжетнічної толерантності на початок та кінець експериментальної роботи

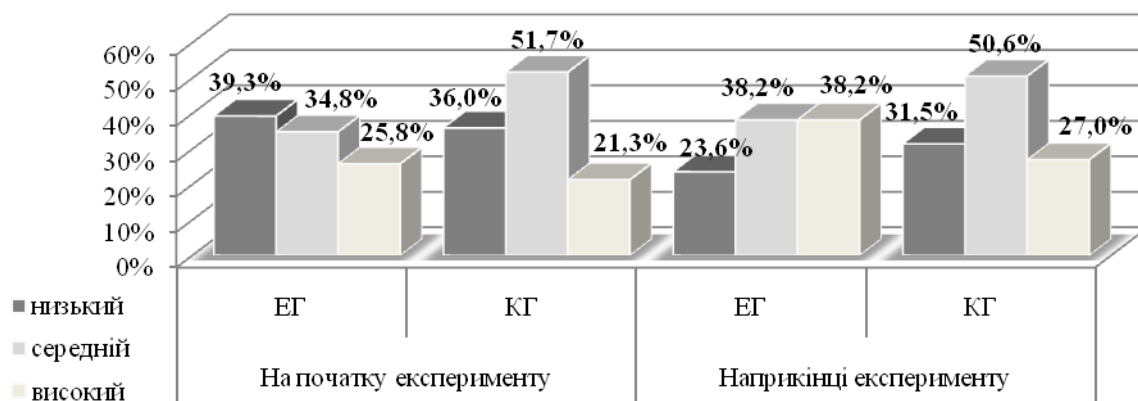

Рис. 3. Порівняльний графік емоційно-ціннісного компонента міжетнічної толерантності на початок та кінець експериментальної роботи

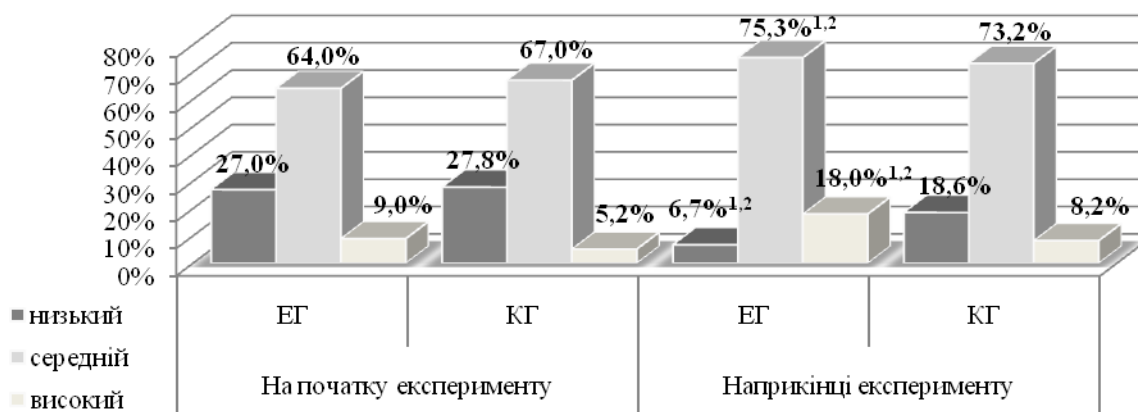

Рис. 4. Порівняльний графік діяльнісного компонента міжетнічної толерантності на початок та кінець експериментальної роботи

Зміни у компонентах досліджуваної якості зумовили зміни інтегрального показника сформованості міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку на кінець формувального етапу експерименту (див. табл. 3).

Таблиця 3

Порівняльна характеристика інтегрального показника сформованості міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку на констатувальному та формувальному етапах експерименту

Рівні	EG			KG		
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Динаміка	Констатувальний етап	Контрольний етап	Динаміка
Низький	24,7 %	9,0 %	- 15,7 %	26,8 %	21,6 %	- 5,2 %
Середній	74,2 %	79,8 %	- 5,6 %	71,1 %	76,3 %	+ 5,2 %
Високий	1,1 %	11,2 %	+ 10,1 %	2,1 %	2,1 %	0

Як бачимо, певних результатів у прикладному аспекті діяльності з виховання міжетнічної толерантності було досягнуто: у експериментальних групах значно зросла кількість старших дошкільників з високим та середнім рівнями міжетнічної толерантності, знизилась кількість вихованців міжетнічна толерантність яких знаходиться на низькому рівні. У контрольних групах спостерігаємо також тенденцію росту рівня міжетнічної толерантності дітей до середнього. Нажаль, кількість старших дошкільників із високим рівнем міжетнічної толерантності залишилася незмінною. Це доводить

недостатню ефективність лише занять у вихованні міжетнічної толерантності, в той час, як створені педагогічні умови продемонстрували свою ефективність та дієвість у окресленому напрямку роботи.

Висновки

Таким чином, міжетнічна толерантність – складне особистісне утворення, яке дозволяє особистості вільно та успішно взаємодіяти з іншими у полікультурному суспільстві. Її формування потребує цілеспрямованого педагогічного впливу та відповідних умов (співпраці дошкільного закладу і сім'ї; гуманізації навчально-виховного процесу, впровадження інноваційних технологій, розширення змісту виховання з допомогою засобів етнокультури, проектування та створення культурно-освітнього середовища ДНЗ). Результати дослідження, висвітлені у статті не претендують на вичерпні у означеній педагогічній проблематиці. Саме поняття "міжетнічна толерантність" вимагає подальшого вивчення та термінологічної конкретизації. Необхідне дослідження вікової динаміки означеної особистісної якості, подальше створення та експериментальна перевірка актуальних соціально-педагогічних умов виховання міжетнічної толерантності у полікультурному просторі освіти.

Використані джерела

1. Грива О.А. Толерантність молоді в полікультурному середовищі: [монографія]. / Грива Ольга Анатоліївна. – К. : Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2007. – 275 с.
2. Декларація принципів толерантності, схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її 28-й сесії в Парижі 16 листопада 1995 року. – 14 с.
3. Євтух В. Б. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті: навч. посіб. / В.Б. Євтух, В.П. Трошинський, Л.О. Аза. – К. : Київський ун-т, 2003. – 58 с.
4. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник. / Карпенчук С. Г. – К. : Вища шк., 1997. – 304 с.: іл.
5. Клименко Т. Організація експериментальної та науково-дослідної роботи в закладах освіти / Т. Клименко, С. Чернякова, Т. Голуб // Школа. [Інформаційно-методичний журнал]. – 2006. – №7 (липень). – С. 5 – 15.
6. Кукушин В.С. Воспитание толерантной личности в поликультурном социуме / Кукушин В. С. – Ростов н/Д: ГинГо, 2001. – 404 с.
7. Лекторский В. А. О Толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46 – 54.
8. Психодиагностика толерантности личности / под. ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. – М. : Смысл, 2008. – 172 с.
9. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. / Шевандрин Н. И. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 512 с., ил.
10. Шульга М. Етнофор / М. Шульга // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін.. – К. : Довіра: Генеза, 1996. – С. 79

Romanjuk K.O.

ANALYSIS OF THE EXPERIMENTAL WORK OF NURTURE THE INTER-ETHNIC TOLERANCE OF PRESCHOOL AGE CHILDREN

The article contains criteria, levels and indicators of the preschool age children inter-ethnic tolerance formation; considered diagnostic methods to determining this personal quality, its level of preschoolers on the pilot and formative stages as a result of created pedagogical conditions.

Key words: *inter-ethnic tolerance, experimental work, criteria, levels, indicators, pedagogical conditions, preschool age children.*

Стаття надійшла до редакції 20.09.2013 р.